

พระวรวงศ์ : วรรณกรรมท้องถิ่นที่แสดงร่องรอยความสัมพันธ์ทาง
ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้

**Phra Voravong: The Geographical and Cultural Evidence of
Relationship between the East, the Central and the South of Thailand**

อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล
Aphilak Kasempholkoon

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง “พระวรวงศ์” สำนวนต่างๆ โดยเฉพาะสำนวนภาคตะวันออก สำนวนภาคกลาง และสำนวนภาคใต้ ทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ เพื่อแสดงความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างภาคตะวันออก ภาคกลางและภาคใต้ โดยใช้หลักฐานจากวรรณกรรมท้องถิ่น จากผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า เรื่องพระวรวงศ์เป็นส่วนหนึ่งของปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ และเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่แพร่หลายในทุกภาคของสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ บริเวณจังหวัดชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตจากภูมิศาสตร์บริเวณที่พบความนิยมและความแพร่หลายของนิทาน จนทำให้พบว่าเรื่องพระวรวงศ์เป็นความนิยมร่วมกันของกลุ่มคนบริเวณรอบอ่าวไทย ตลอดจนพิจารณาจากความพ้องกันของวัฒนธรรมด้านอื่นๆ จึงนำมาสู่ข้อสันนิษฐานถึงเส้นทางการ

¹ ปรับปรุงจากบทความเรื่อง “พระวรวงศ์: วรรณกรรมท้องถิ่นที่แสดงความเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์ระหว่างภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้” นำเสนอในงานประชุมวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่นไทย-ไท “ด้วยสองมือประคองครครลงไทย” เนื่องในโอกาสครบรอบ 72 ปี ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิยมานเหมินท์ 9 กันยายน 2554 จัดโดยศูนย์คตินิเทศวิทยา คณะอักษรศาสตร์ ร่วมกับ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิยมานเหมินท์ ครูที่เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยเขียนบทความนี้จนสำเร็จลุล่วง และขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่บทความจนเรียบร้อยสมบูรณ์

เดินทางของนิทานพระวรวงศ์ว่าน่าจะเป็นการรับนิทานผ่านการติดต่อค้าขายทางทะเลมากกว่าการรับผ่านเส้นทางทางบก ซึ่งบทความนี้จะเป็นอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มคนที่อาศัยในบริเวณโดยรอบอ่าวไทยโดยอาศัยหลักฐานจากวรรณคดีท้องถิ่น

คำสำคัญ: วรรณคดีท้องถิ่น ปัญญาสาตก ร่องรอยทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม

Abstract

This article aims at studying local Thai literature title 'Phra Voravong' from the various versions, especially the east region version, the central region version and the south region version. Furthermore, an article contained the geographical evidence and cultural evidence of relationship between the east, the central and the south of Thailand.

The researcher found that 'Phra Voravong' as part of Pannasa Jataka (National library version) and very popularity in Thai Culture, especially the east, the central and the south region of Thailand or the region near the east coast of Thailand. The researcher suggest the interested information about the geography of the popularity of 'Phra Voravong' shows the cultural relationship between the region near the east coast of Thailand.

Keywords: Local Literature, *Pannasa Jataka*, Cultural Evidence, *Cultural Relationship*

บทนำ

“พระวรวงศ์” เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่พบแพร่กระจายอยู่ในทุกภาคของสังคมไทย นอกจากนี้ยังพบว่าชาวบ้านมีความนิยมวรรณกรรมเรื่องนี้มากจนถึงกับถ่ายทอดเป็นงานศิลปะแขนงอื่นๆ ด้วย อาทิ การแสดง งานศิลปกรรม เป็นต้น รวมถึงการนำเรื่องพระวรวงศ์ไปใช้ในการอธิบายประวัติความเป็นมาของโบราณสถานหรือสถานที่ในท้องถิ่นต่างๆ อย่างไรก็ดีจากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมเรื่อง “พระวรวงศ์” นี้ มีปรากฏอยู่ใน **ปัญญาสาตก ฉบับ**

หอสมุดแห่งชาติ เรียกว่า **วรรณสาตก** เป็นชาตกลำดับที่ 45 แต่กระนั้นก็ดี เมื่อตรวจสอบใน **เชียงใหม่ปณณาส** ซึ่งน่าจะเป็นปณณาสชาตกฉบับเก่าที่สุดที่พบ ซึ่งพบว่า ไม่ปรากฏ **วรรณสาตก** อยู่ด้วย จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องที่นำมาใส่ไว้ใน **ปณณาสชาตก** สมัยหลัง

ในท้องถิ่นภาคกลางนั้น หากไม่นับรวม “**วรรณสาตก**” ใน **ปณณาสชาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ** แล้ว ก็ยังมีนิทานวรรณคดี ถึง 4 ส่วน เป็นส่วนเก่า 2 ส่วน คือ **วรรณคดีกาพย์** และ **ลิลิตวรรณคดีสุริยามาตร** ซึ่งเป็นร้อยกรองทั้งสองฉบับ พบในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ส่วนอีกสองฉบับพบที่ จังหวัดจันทบุรี คือ **ตำนานเรื่องเมืองจันทบุรีโบราณ** และ **พระนางกาว** ส่วนในแถบลานนา นั้นเรียกว่าเรื่อง **บวรวงศ์หงส์อำมาตย์** พบถึง 4 ส่วน คือ ฉบับร้านประเทืองวิทยา จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับวัดบ้านโองหลวง จังหวัดลำพูน ฉบับวัดดอยสารภี จังหวัดลำพูน ฉบับวัดนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่ ในภาคอีสาน เรียกเรื่อง “**วรรณคดี**” ว่า **วงษะมาต** พบเพียง 1 ส่วน ที่วัดม่วงขาว อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี ส่วนในภาคใต้พบเรื่องวรรณคดี 3 ส่วนคือ ฉบับนายนาท ท่าโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ฉบับอำเภอท่าฉาง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และฉบับสถาบันทักษิณคดีศึกษา

กระนั้นก็ดี ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่อศึกษาความแพร่หลายของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง พระวรวงศ์ใน 3 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้ และวิเคราะห์ความแพร่กระจายของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระวรวงศ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์ระหว่างภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้ โดยการศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระวรวงศ์ใน 3 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ต่อเนื่องบริเวณรอบอ่าวไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเส้นทางการเดินทางของนิทานพระวรวงศ์ใน 3 ภูมิภาคนี้ ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าจึงจะไม่เน้นเรื่องพระวรวงศ์ฉบับลานนา (บวรวงศ์หงส์อำมาตย์) และเรื่องพระวรวงศ์ฉบับอีสาน (วงษะมาต)

นอกจากนี้ข้อมูลที่ใช้ผู้วิจัยใช้ทั้งข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลมุขปาฐะ ทั้งจากที่มีการรวบรวมไว้แล้วและจากการเก็บรวบรวมภาคสนามเพิ่มเติม โดยผู้วิจัยจะแบ่งประเด็นนำเสนอเป็น 3 ประเด็นดังนี้ คือ

1. ภูมิหลังและความแพร่หลายของนิทานเรื่องพระวรวงศ์ในสังคมไทย
2. จากนิทานสู่ตำนานศักดิ์สิทธิ์: บทบาทของนิทานพระวรวงศ์ในการอธิบายประวัติและความ เป็นมาของสถานที่ในท้องถิ่น
3. เรื่องพระวรวงศ์ในภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ กับภูมิศาสตร์การเดินทาง

ภูมิหลังและความแพร่หลายของนิทานเรื่องพระวรวงศ์ในสังคมไทย

1. ภูมิหลังเรื่องพระวรวงศ์

เรื่อง “พระวรวงศ์” นั้น หากพิจารณาจากเอกสารที่เชื่อกันว่ามีอายุมากที่สุด ในบรรดาเรื่องพระวรวงศ์ที่ค้นพบนั้น ก็จะพบว่า “วรวงษาดก” ในปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาตินั้นน่าจะเป็นเอกสารที่มีประวัติว่าเก่าที่สุดในบรรดาเรื่อง “พระวรวงศ์” ที่พบ

จากงานวิจัยของนิยะดา เหล่าสุนทร² เรื่อง **“ปัญญาสาตก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย”** เชื่อว่าปัญญาสาตก น่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. 1808 ทั้งนี้เพราะพบหลักฐานสำคัญ คือ ศิลาจารึกหลักหนึ่งของพม่า ซึ่งจารึกไว้เมื่อปี พ.ศ. 1808 ประดิษฐานที่วัด Kusa – Samuti หมู่บ้าน Pwazaw ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งเป็นคำสาปแช่งว่า

... ขอให้ความพลัดพรากจากภรรยาที่รัก และบุตรจงเกิดขึ้นแก่เขา เหมือนกับที่พระเจ้า Thombameik ต้องพลัดพรากจากพระมเหสี และพระโอรส...

พระเจ้า Thombameik ในที่นี้ คือ พระเจ้าสุภมิตต ใน สุภมิตตชาตก ซึ่งหลักฐานนี้ทำให้ U San Tun ผู้เชี่ยวชาญวรรณคดีพม่าได้กล่าวว่า เชียงใหม่ปัญญาสเป็นที่แพร่หลายในสมัยพุกาม แต่กระนั้นก็ดี เมื่อผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับเชียงใหม่ปัญญาส ก็ไม่พบว่ามี การบรรจุเรื่อง “วรวงษาดก” ไว้แต่อย่างใด รวมทั้งเมื่อตรวจสอบกับปัญญาสาตก ฉบับพม่า ฉบับเชียงตุง ฉบับลาว และฉบับเขมร ที่ได้รับรวมไว้ในงานวิจัยที่กล่าวถึงในข้างต้น ไม่พบ “วรวงษาดก” แต่อย่างใด ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า เรื่อง วรวงษาดกนั้น ไม่ได้บรรจุอยู่ในปัญญาสาตกที่แต่งในรุ่นแรกๆ อาจมีการบรรจุเข้าไปในสมัยหลัง แต่ทั้งนี้

² นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาสาตก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2538. หน้า 37-38.

ก็มีได้หมายความว่า ในสมัยนั้นจะมีหรือยังไม่มีเรื่องวรวงศ์ ซึ่งอาจมีเรื่อง วรวงศ์แล้วเกิดขึ้นแล้วก็ได้ หากแต่ยังไม่เป็นที่นิยมจึงไม่ได้บรรจุไว้ใน ปัญญาสาตก รุ่นแรก

หลังจากที่ปัญญาสาตกถือกำเนิดขึ้นนั้น คงแพร่กระจายและได้รับความนิยมโดยประชาชนแถบนั้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะได้แพร่กระจายมาถึงดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยหรือไม่นั้น ยังไม่พบหลักฐานยืนยัน กระนั้นก็ดี ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น คือ กำสรวลโคลงต้น และทวาทศมาสโคลงต้น ได้อ้างถึงชาตกหลายเรื่องในปัญญาสาตก อาทิ สมุทโทษชาตก สุธนุชาตก สุธนชาตก ปาตตกุมารชาตก แต่ก็ไม่พบว่ามี วรวงศชาตกปรากฏอยู่แต่อย่างใด

ใน “ปุณณิเวทคำฉันท์” ของพระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งแต่งในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้พรรณนาถึงมหรสพไว้ส่วนหนึ่ง อันนับเป็นมหรสพที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มหรสพหนึ่งในจำนวนนั้นคือ ละครชาตรี เรื่อง “วรวงศ์” ซึ่งนิยมเล่นในตอนตอนเสาประโคนปัก ดังกล่าวว่า

... ละครชาตรี เหลนเมื่อผู้มี วอรรกราชา

ตอนเสาประโคน จัปโยนขึ้นมา สุกข์ยักขา ม่ายักอาศรัย ...³

จากหลักฐานทางวรรณคดีดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเรื่อง “วรวงศ์” นี้เป็นที่รู้จักและนิยมเล่นเป็นละครชาตรีตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแล้ว อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า เรื่องวรวงศ์ ที่กล่าวถึงในสมัยอยุธยานี้ มีสถานภาพเป็น “ชาตก” แล้วหรือไม่ หรือยังมีสถานภาพเป็นเพียงนิทานจรรๆ วงศ์ๆ เท่านั้น แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะยังไม่เป็นชาตก เพราะแม้ว่าจะมีการอ้างถึงตัวละครในปัญญาสาตกของวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น ดังที่กล่าวแล้ว หากแต่เรื่องที่ปรากฏในวรรณคดีเหล่านั้น ต่างก็พบในเชิงใหม่ปัญญาส ทั้งหมด ซึ่งก็หมายความว่า เป็นปัญญาสาตกรุ่นแรก นั่นเอง แต่สิ่งที่ผู้วิจัยเชื่อมั่นประการหนึ่งคือ บทละครชาตรีเรื่อง วรวงศ์ น่าจะมีแล้ว

³ นิยะดา เหล่าสุนทร. “มหรสพในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน” พิธีวารณคดี. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง. 2544. หน้า 27.

ในสมัยนั้นถึงได้นำมาแสดงได้ หากแต่ต้นฉบับคงพลัดพรายหายสูญไปตามกาลเวลา หรืออาจสืบทอดกันทางมุขปาฐะก็อาจเป็นได้

อย่างไรก็ดี “วรรณสาตก” ปรากฏหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์หลักฐานอย่างชัดเจนเมื่อปรากฏว่า ในบัญชี ปัญญาสาตก อักษรขอม ภาษาบาลี ของงานบริการเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ได้กล่าวถึงต้นฉบับปัญญาสาตก เรื่องวรรณสาตกไว้ ซึ่งมีดังนี้คือ

“วรรณสาตก” ในปัญญาสาตกบันปลาย ฉบับสองชาติ ไม่ปะกับธรรมดา ผู้ที่ 2 - 3

“วรรณสาตากุมารสาตก” ในปัญญาสาตก ฉบับทองน้อย ร.3 ไม่ปะกับสายกำมะลอ ผู้ที่ 1

“วรรณสาตก” ในปัญญาสาตก ฉบับทองทึบ ร.5 ไม่ปะกับรัตนดำโท ผู้ที่ 21

“วรรณสาตก” ในปัญญาสาตกบันตัน ผู้ที่ 19 -20

จากบัญชีปัญญาสาตก อักษรขอม ภาษาบาลี ของงานบริการเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ที่ได้กล่าวถึงต้นฉบับปัญญาสาตก เรื่อง วรรณสาตก ข้างต้นนั้น พบว่ามีปัญญาสาตกฉบับรัชกาลที่ 3 ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เรื่อง พระวรรณศรี ได้รับการบรรจุเข้าไปอยู่ใน ปัญญาสาตกเรียบร้อยแล้ว

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คุณสุวรรณ กวีหญิงแห่งราชสำนักสยามได้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง “อุณรุทร้อยเรื่อง” ขึ้น โดยนำตัวละครเด่นๆ ของวรรณคดีแต่ละเรื่องกว่าร้อยตัวมาปรุงเข้าเป็นเรื่องขึ้นใหม่ ตัวละครที่คุณสุวรรณนำมานี้น่าจะเป็นเรื่องที่ท่านชอบหรืออาจเป็นเรื่องที่ได้รับการกล่าวขวัญอยู่เสมอ ดังนั้นเรื่องใดที่คุณสุวรรณยกเอาเนื้อเรื่องบางตอนหรือตัวละครบางตัวมา ย่อมจะเป็นเรื่องที่นิยมกันในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และ ในจำนวนตัวละครกว่าร้อยตัวนั้น จากวรรณคดี 51 เรื่องนั้น พบว่ามีตัวละครในเรื่อง “วรรณศรี” ที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่ 3 ตัว ดังนี้คือ วรรณศรี นางกาไว และวงศ์สุริยามาตย์

... เมื่อนั้น

ได้ฟังพระมหานักกรรม

วรรณศรีปรีดีเปรมเกษมสันต์

รำพันเสร็จสิ้นด้วยยินดี

.....	.....
ฤาจะเป็นบุตรนางกาไว	ที่พระเพียรพิไชยไปสังหาร
นางก็ม้วยมรณาเสียช้านาน	ท้าวกรุงपालจะคิดประการใด
.....	.....
วงศ์สุริยามาตย์อาจหาญ	เข้าต่อต้านด้วยท้าวสิงหล
องค์พระจันทโครพจบสกล	เข้าประจัญต่อตีศรีสุวรรณ ⁴

อย่างไรก็ดี การอ้างถึงตัวละครของเรื่องพระวรวงศ์ ในอุณรุตร้อยเรื่องของคุณสุวรรณนั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคุณสุวรรณ น่าจะได้ยินได้ฟังมาจากละคร มากกว่าที่จะได้อ่านจากต้นฉบับอักษรขอม ภาษาไทย ที่ได้จารไว้ เพราะนับเป็นสิ่งที่เป็นไปได้น้อยมากในวิสัยของสตรีไทยอดีต

ในปี พ.ศ.2466-2482 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้อำนวยการโปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณจากสถานที่ต่าง ๆ และมอบให้ผู้รู้หลายท่านแปลเป็นภาษาไทย เป็นจำนวนถึง 28 เล่ม และมีพระราชนิพนธ์ค่านำไว้ว่า

... ต้นฉบับหนังสือปัญาสาตกที่มีอยู่ในประเทศสยามนี้ ไม่มีใครบริบูรณ์ ณแห่งใด ๆ มาช้านาน แม้หนังสือฉบับหอหลวงซึ่งได้มาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครก็ไม่มีใครบริบูรณ์ กรรมการของพระสมุช ได้พยายามสืบหาฉบับที่ขาดมาหลายปี ไปได้ฉบับมาแต่วัดระฆังบ้าง ได้มาแต่วัดอรุณบ้าง เมื่อเร็ว ๆ นี้ไปได้มาจากวัดประทุมคงคาอีกตอนหนึ่ง...⁵

⁴ บทละคร เรื่อง พระมเหสีเลไล เรื่องอุณรุตร้อยเรื่อง เรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเบ็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ . กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2514.

⁵ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. "ค่านำ" ปัญาสาตก (พระนคร : ศิลปบรรณาการ. 2499.), หน้า 3.

ในการแปลปัญญาสชาดกในครั้งนั้น ปรากฏว่า เรื่องวรวงสชาดก อรินทมชาดก รถเสนชาดก และโสณันทชาดก ไม่ปรากฏนามผู้แปล⁶ เรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องดังกล่าวนี้ปรากฏนามผู้แปลทั้งสิ้น

อาศัยหลักฐานดังประมวลมาในข้างต้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าเรื่อง พระวรวงศ์ น่าจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา โดยน่าจะมีจุดเริ่มจากการเป็นนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ก่อน แล้วจึงปรับสถานภาพเป็น “ชาดก” หลังจากนั้นจึงถูกนำไปบรรจุในปัญญาสชาดก ที่จารด้วยอักษรขอม ภาษาไทย และตกทอดสืบมาจนกระทั่ง สมเด็จพระยาตากสินมหาราชภาพ ได้ทรงอำนวยการแปล จนเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติที่ได้นำมาศึกษาในครั้งนี้

จิตรกรรมฝาผนัง วัดสมุทพรประดิษฐาราม สระบุรี เรื่องพระวรวงศ์ ตอนฤๅษีลักแก้ววิเศษของพระวรวงศ์

⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร . ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. กรุงเทพฯ : แมคคาผา. 2538. หน้า 304.

จิตรกรรมฝาผนัง วัดสมุหประดิษฐานาม สระเบรี เรื่องพระวรวงศ์
ตอนขนานดาพระวรวงศ์กับนางคาระวิเกะขนไม้กลางกระแสน้ำเชี่ยว

ตัวอย่างภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง “บวรวงศ์หงส์อามาตย์”
ตอน พระสุริยาสั่งให้สร้างศาลาและวาดภาพเรื่องราวของตนกับพระบวรวงศ์ ณ ฝาผนังศาลารายวัด
พระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ. เด่นชัย จังหวัดแพร่

2. คำโครงเรื่องพระวรวงศ์

พระเจ้าวงศ์สิริราชผู้ครองภูษานครมีมเหสีสององค์ อัครมเหสีนามว่า วงศ์สิริยาราชเทวี พระนางมีพระโอรส ได้แก่ วงศ์สิริยามาศกุมาร และวรวงศ์กุมารซึ่งก็คือพระโพธิสัตว์ ส่วนมเหสีอีกองค์นามว่า กาไวเทวี มีโอรสคือ ไวยทัตถกุมาร ไวยทัตถกุมารมีนิสัยหยาบซ้าทารุณ พระบิดาจึงมีดำริจะไม่ให้ครองราชย์ กาไวเทวีจึงทำอุบายว่าวงศ์สิริยามาศกุมารและวรวงศ์กุมารล่วงเกินพระนาง พระเจ้าวงศ์สิริราชหลงเชื่อ มีรับสั่งให้นำโอรสทั้งสองพระองค์ไปประหาร แต่วงศ์สิริยาราชเทวีติดสินบนพมหมชาติให้ปล่อยสองกุมารพระวรวงศ์กับพระเชษฐาพากันรอนแรมไปในป่า พอค่ำล่งก็บรรทมได้ตื่นโผล่ใหญ่ ได้ยินไก่ขาวและไก่ดำวิวาทกัน ไก่ขาวว่าผู้ใดกินหัวใจของตนจะได้เป็นจักรพรรดิราช ฝ่ายไก่ดำก็ว่าผู้ใดกินหัวใจของตนจะสามารถยกหลักศิลา ฆ่ายักษ์ตายแล้วได้เป็นบรมกษัตริย์ พระวงศ์สิริยามาศจึงเสวยหัวไก่ขาว ส่วนพระวรวงศ์เสวยหัวไก่ดำ

ขณะนั้นนครอัยยมาศว่างกษัตริย์ เหล่าข้าราชการจึงทำพิธีเสี่ยงบุศยราชรถ ปรากฏว่าเสี่ยงได้พระวงศ์สิริยามาศเป็นกษัตริย์ พระวรวงศ์โพธิสัตว์จึงต้องพลัดพรากจากพระเชษฐา ออกผจญภัยได้นางคารวี และยกหลักศิลาสังหารยักษ์ ช่วยชีวิตพระเจ้าภุสราราชได้ ทำให้ได้นางมกฏเทวีเป็นชายาอีกองค์หนึ่ง จากนั้นพระโพธิสัตว์ก็พานางคารวีออกตามหาพระวงศ์สิริยามาศ ต่อมาเกิดพลัดพรากกับนาง ภายหลังพระองค์จึงได้พบกับพระเชษฐาและนางคารวีซึ่งประสูติโอรสนามว่าดาราวงศ์ จากนั้นทั้งสองพระองค์ก็ได้เดินทางกลับไปยังภูษานคร รัชชนะ พระไวยทัต ทำให้นางกาไวเทวีดื่มยาพิษฆ่าตนเอง พระวรวงศ์ได้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าวงศ์สิริราช ส่วนพระวงศ์สิริยามาศกลับไปครองนครอัยยมาศ เมื่อพระวรวงศ์ชราภาพแล้วก็เสด็จออกบำเพ็ญธรรม หลังจากสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปบังเกิดในดุสิตเทวโลก

ในตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกว่า พระวรวงศ์ได้เกิดเป็นพระสมณโคตมพุทธเจ้า ส่วนพระเชษฐา คือ พระวงศ์สิริยามาศ จะได้ตรัสรู้เป็นพระเมตไตรยพุทธเจ้า

3. เรื่องพระวรวงศ์ฉบับต่าง ๆ

จากความแพร่หลายของเรื่องพระวรวงศ์ จึงทำให้เกิดความหลากหลายของสำนวนในท้องถิ่นต่าง ๆ ดังที่ผู้วิจัยได้พบเรื่องพระวรวงศ์สำนวนต่างๆ ในแต่ละท้องถิ่น

ได้แก่ **พระวรวงศ์ฉบับภาคกลาง** ประกอบด้วย วรวงษชาตก ในปัญญาสชาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ วรวงศ์คำกาพย์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ลิลิตวรวงศ์วงศ์สุริยามাত্র ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระวรวงศ์ฉบับภาคตะวันออก พระวรวงศ์นิราศ ฉบับวัดไทรทอง จังหวัดตราด ตำนานเขาโต๊ะโมะ จังหวัดตราด ตำนานเมืองจันทบุรีโบราณ จังหวัดจันทบุรี พระนางกาไว ฉบับนายธรรม พันธุศิริสด จังหวัดจันทบุรี **พระวรวงศ์ฉบับภาคอีสาน** วงษะมาต ฉบับวัดม่วงขาว อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี **พระวรวงศ์ฉบับภาคเหนือ** คำวขอเรื่อง บัระวงศ์หงส์อำมาตย์ ฉบับร้านประเทืองวิทยา จังหวัดเชียงใหม่ บัระวงศ์หงส์อำมาตย์ ฉบับวัดบ้านโฮ้งหลวง จังหวัดลำพูน บัระวงศ์หงส์อำมาตย์ ฉบับวัดดอยสารภี จังหวัดลำพูน บัระวงศ์หงส์อำมาตย์ ฉบับวัดนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่ โบรมวง ฉบับไถลื้อ จากหนังสือด้วยปัญญาและความรักของ เวนห์ เฟลงอว โบรม่วง ฉบับไถลื้อ จากหนังสือวรรณกรรมไถลื้อ ของชานาญ รอดเหตุภัย **พระวรวงศ์ฉบับภาคใต้** (ประพนธ์ เรืองณรงค์. 2525) พระวรวงศ์ ฉบับนายนาถ ท่าโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระวรวงศ์ ฉบับอำเภอกาฉาง จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระวรวงศ์ฉบับสถาบันทักษิณคดีศึกษา เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอร่อนน็ด จังหวัดสงขลา เพลงร้องเรือเรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพลงร้องเรือเรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนภิญโญ จิตต์ธรรม เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนวนอำเภอหลังสวน

⁷ เรื่องพระวรวงศ์สำนวนนี้ ผู้วิจัยนับว่าเป็นวรรณกรรมอีสาน ด้วยเหตุผลดังนี้ คือ 1. ตัวอักษรที่ใช้จารวรรณกรรมเป็นอักษรตัวไทยน้อย เหมือนกับชาวอีสานที่นิยมใช้ตัวอักษรไทยน้อยบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับคดีโลก 2. ลักษณะคำประพันธ์ใช้ “โคลงสาร” ที่เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมในการแต่งวรรณกรรมอีสาน 3. ภาษาถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรม เป็นภาษาถิ่นที่ใช้ร่วมกับภาษาอีสาน 4. ชาวหมู่บ้านม่วงขาว เป็นชาวไทพวน ซึ่งมีวัฒนธรรมเหมือนหรือใกล้เคียงกับวัฒนธรรมอีสาน

จังหวัดชุมพร เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนักนอำเภอสหัส จังหวัดนครศรีธรรมราช
เพลงร้องเรือ เรื่องพระวรวงศ์ สำนักสถาบันทักษิณคดีศึกษา บททางศาสดา ฉบับบ้าน
เขารูปช้าง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

นอกจากนี้ที่ผ่านมามีการศึกษาเรื่องพระวรวงศ์สำนักต่าง ๆ อาทิ ประพนธ์
เรื่องณรงค์^๘ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี:
การศึกษาเชิงวิเคราะห์” โดยกล่าวถึงว่า วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี เรื่องพระวรวงศ์
เป็นวรรณกรรมประเภทชาดกในพระพุทธศาสนา จึงมุ่งสั่งสอนให้ผู้อ่านตั้งมั่นอยู่ใน
คุณธรรม ด้วยเหตุนี้โครงเรื่องและสารัตถะจึงแสดงให้เห็นถึงเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นประการ
สำคัญ รูปแบบการประพันธ์ มีธรรมเนียมนิยมในการแต่งเหมือนกับวรรณกรรมร้อยกรอง
โดยทั่วไป การใช้คำและวงศัพท์ประกอบด้วยภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นจังหวัด
สุราษฎร์ธานี ส่วนฉันทลักษณ์นั้นประกอบด้วยกาพย์ยานี กาพย์ฉบังและกาพย์
สุรางคนางค์ การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคมปรากฏค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อกันเป็น
องค์ประกอบสำคัญคือ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และพุทธศาสน์
นอกจากนี้ยังแสดงค่านิยมทางส่งเสริมคุณธรรม และคตินิยมทางโลกตลอดถึงประเพณีที่
น่าสนใจ

อุไร ดีจริง^๙ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิทานเรื่องวงยะมาด
อำเภอกอปิ๊บ จังหวัดปราจีนบุรี” โดยกล่าวว่า วรรณกรรมนิทานเรื่อง วงยะมาด สะท้อน
ให้เห็นพฤติกรรมโดยผ่านทางสถานภาพของตัวละครและระดับความสำคัญของตัวละครว่า
พฤติกรรมที่พึงปรารถนาและพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นอยู่กับปฏิบัติตามและไม่
ปฏิบัติตามคุณธรรมอันเป็นเกณฑ์กำหนดทางสังคม พฤติกรรมบ่งชี้ว่าสังคมให้ความสำคัญ
ต่อคุณธรรมมากเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ตัวละครได้รับรางวัลและถูกลงโทษอย่างสมดุล
กับพฤติกรรมเสมอ วรรณกรรมเน้นความมีชีวิตสมบูรณ์โดยอาศัยความเชื่อ ประเพณี

^๘ ประพนธ์ เรื่องณรงค์. “พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2523.

^๙ อุไร ดีจริง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิทานเรื่อง วงยะมาด อำเภอกอปิ๊บ จังหวัดปราจีนบุรี” วิทยานิพนธ์
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2530.

และค่านิยมของสังคมเป็นแนวทางการประพฤติ อันจะเป็นเครื่องชี้บอกทางเลือกให้แก่บุคคล ดังนั้นรูปแบบความประพฤติของตัวละครในเรื่องจึงเป็นแบบอย่างความประพฤติของบุคคล ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับของคนในสังคม และนิทานช่วยชี้แนะวิธีการให้คนรู้จักตัดสินใจเลือกทางปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่ชีวิตที่สมบูรณ์

พระมหาศรียนต์ รัตนพรหม¹⁰ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมลานนาไทย เรื่อง บั๊วะรวงศ์หงส์อามาทย์” โดยกล่าวว่า วรรณกรรม เรื่อง บั๊วะรวงศ์หงส์อามาทย์ เป็นนิทานชาดกแต่งขึ้นเพื่อสั่งสอนเรื่องกฎแห่งบุญกรรม รูปแบบการประพันธ์เป็นแบบร้อยแก้ว¹¹ กวีมีความสามารถในการใช้ภาษาไม่ว่าจะเป็นการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร อันก่อให้เกิดอรรถรสทางวรรณศิลป์ นอกจากนี้วรรณกรรมเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพสังคม ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาของสังคมลานนาสมัยนั้น

ภูมิหลังและความแพร่หลายของเรื่องพระวรวงศ์ ตลอดจนความสนใจศึกษาเรื่องพระวรวงศ์ดังกล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความนิยมและการดำรงอยู่ของนิทานเรื่องพระวรวงศ์ในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ในบางท้องถิ่นนิทานเรื่องพระวรวงศ์มิได้ดำรงอยู่ในสถานะของความเป็นนิทานเท่านั้น หากแต่อยู่ในสถานะภาพของความเป็นตำนานศักดิ์สิทธิ์ที่คนในท้องถิ่นนำมาใช้อธิบายประวัติและความเป็นมาของสถานที่ในท้องถิ่นอีกด้วย ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในประเด็นต่อไป

¹⁰ พระมหาศรียนต์ รัตนพรหม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมลานนาไทย เรื่อง บั๊วะรวงศ์หงส์อามาทย์” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.

¹¹ เมื่อตรวจสอบจากเนื้อความแล้ว พบว่าไม่ได้เป็นร้อยแก้วดังที่พระมหาศรียนต์ สรุปไว้ หากแต่เป็นคำประพันธ์ประเภท คำว ของลานนา

จากนิทานสู่ตำนานศักดิ์สิทธิ์: บทบาทของนิทานพระร่วงศรีในการอธิบายประวัติและความเป็นมาของสถานที่ในท้องถิ่น

แม้ว่าเรื่องพระร่วงศรีจะแพร่หลายไปในทุกภาคของประเทศ หากแต่สถานภาพของเรื่องพระร่วงศรีในแต่ละท้องถิ่นมีการดำรงอยู่แตกต่างกันไป บ้างเป็นนิทาน บ้างเป็นตำนาน จากการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยพบว่า ในพื้นที่ภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ นิทานเรื่องพระร่วงศรีเป็นตำนานศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้อธิบายความเป็นมาของโบราณสถานร้าง

ในภาคตะวันออก ที่จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางกาไว¹² ในจังหวัดจันทบุรีนั้นเรียกนิทาน “พระร่วงศรี” กันว่า “นิยายนางกาไว” ซึ่งหากได้สอบถามกับชาวจันทบุรีจะไม่ไม่มีใครรู้จักพระร่วงศรีเลย ขณะที่ “นางกาไว” เป็นตัวละครที่ชาวจันทบุรีรู้จักมากที่สุด เรื่องพระร่วงศรีนี้ ในจังหวัดจันทบุรี นำมาใช้ในการอธิบายประวัติของโบราณสถานอายุกว่า 1,500 ปีของจังหวัดจันทบุรีที่เรียกว่า “เมืองเพนียด” ซึ่งชาวบ้านโดยทั่วไปเรียกกันว่า “เมืองนางกาไว” ดังความตอนหนึ่งใน “พระนางกาไว” ว่า

....พระนางยังส่งนางสนมกำนัลนางในทั้งหลายว่า พวกเจ้าจงนำเอาสมบัติที่เหลือของข้าไปทิ้งในเว็จ (ห้องส้วม) ให้หมด ปิดสมบัติให้มิดชิด ข้าจะเข้าบรรทมห้ามผู้ใดรบกวน ข้าเป็นอันขาด ส่วนพวกเจ้า บัดนี้สงครามยุติแล้วขอให้ทุกคนยอมแพ้ต่อข้าศึกเกิด ข้าจะเฝ้าเมืองเพนียดด้วยตัวข้าเอง ขอให้ทุกคนจงเป็นไทแก่ตัว ณ บัดนี้ จากนั้นพระนางกาไวก็นำเสด็จเข้าห้องบรรทม นั้พนมมือตั้งจิตอธิษฐานว่า ข้าฯ ขอปิดเมืองเพนียดไว้ ณ บัดนี้ จนกว่าศักดิ์ศรีเกียรติยศของข้าฯ จะถูกเปิดเผยและเป็นที่ยอมรับของทุกคน มันผู้ใดคิดการใหญ่หวังสมบัติของข้าฯ ขอให้มันผู้นั้นจงมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา มันผู้ใดเคารพเลื่อมใสยกย่องข้าฯ ขอให้เจ้าผู้นั้นจงประสบแต่ความสุข ความเจริญ คิดสิ่งใดขอให้สำเร็จสมประสงค์ ข้าฯ จะอยู่กับเมืองเพนียดแห่งนี้ตลอดไป และพระนางกาไวก็นำเปิดจุกขวดยาพิษมหาไว ค่อยๆ บรรจงดื่มอย่างตั้งใจ จนหมดลมหายใจล้มตัวลงนอนแนหนึ่งไป

¹² ชื่อนางกาไว ยังพ้องกับชื่อแม่ข่ายปากร้ายที่ไล่ตีแม่ข้าวในตำนานข้าวของชนชาติไท อีกด้วย

ท่ามกลางความโศกเศร้าเสียใจของประชาชนชาวเมืองเพนียดทุกคน เหลือไว้แต่เพียงตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาช้านานตาปี”¹³

นอกจากนี้ยังได้ใช้อธิบายภูมินามบริเวณที่ใกล้เคียงอีกด้วย ดังตอนหนึ่งของเรื่อง “พระนางกาไว” ซึ่งได้กล่าวถึงเส้นทางการเดินทางของสองพระราชโอรสว่า

“...จากพระตะบองผ่านภูเขาพนมมัลลย์ เข้าสู่เขตแดนไทยเช่น บ้านพุมเรียง บ้านบึงชะงั้ง บ้านแปลง บ้านใหม่ บ้านทัพปัตติ ข้ามคลองโป่งน้ำร้อน ขึ้นฝั่งมายังบ้านพระยากัมพูช ก็ให้หยุดพักพลค้างแรมหนึ่งคืน เข้าขึ้นก็เดินทางต่อไป ผ่านบ้านหนองตาคง บ้านคลองขวาง จนมาถึงบ้านทัพไทร ก็พักพลหนึ่งคืน ออกจากบ้านทัพไทร ก็มาพักที่บ้านทัพนคร เขตอำเภอมะขาม หนึ่งคืน วันต่อมาก็ผ่าน บ้านท่าหลวง บ้านแสนตอ บ้านน้ำรัก บ้านสงขานาน ริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งกองทัพได้พักพลลงเล่นน้ำกันอย่างสนุกสนานเต็มที่ ก่อนเคลื่อนพลต่อไป แม่ทัพใหญ่ได้จัดกำลังส่วนหนึ่งให้อยู่ตั้งด่านตรวจเพื่อเก็บส่วยสาอากรทั้งทางบกและทางน้ำที่บ้านเกาะส่วย จะได้เป็นกองหนุนด้านเสบียงอาหารตลอดการสู้รบในครั้งนี้ สุดท้ายก็มาตั้งมั่นอยู่ที่บ้านพลับพลา เขตอำเภอเมืองจันทบุรี แม่ทัพใหญ่เห็นบริเวณริมหนองน้ำด้านเหนือโรงเรียนวัดพลับพลาในปัจจุบันว่าเหมาะสมจึงให้ตั้งค่ายคูหอรบอย่างเข้มแข็ง จนเรียกว่า หนองทัพมนั้น ...”¹⁴

ตอนท้ายของเรื่องนางกาไวนั้นกล่าวว่า มีสองสำนวนคือ สำนวนที่ให้ทหารนำทองไปโปรยจนทั่ว จนทำให้เกิด “บ้านทองทั่ว” นั่นก็เพื่อเสี่ยงความสนใจของทหารเพื่อพระนางจะได้หนีไปได้ กับอีกตำนานว่านางตีเมยาพิษตาย สำหรับสำนวนแรกนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีการเล่าตอนจบในบริเวณ อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด โดยเล่ากันว่า นางกาไวชนเอาทรรพย์สมบัติใส่เสื้อสำเภาามา โดยใส่ตุ้มไว้ได้จำนวนถึงแสนตุ้ม แล้วเอาวัวมาเทียมทรรพย์สินทั้งแสนตุ้มนั้นไปฝัง จึงทำให้เกิด “บ้านแสนตุ้ม” และ “ทุ่งวัวหิน”

¹³ เล่มเดิม. หน้า 10 - 11.

¹⁴ เล่มเดิม. หน้า 7 - 8

รูปปั้นที่ศาลพระนางกาไวที่ชาวจันทบุรีนับถือมาก เชื่อกันว่าพระนางกาไวนี้เป็นธิดาของหัวหน้าเผ่าของชนพื้นเมืองของจันทบุรี-ตราด ที่ได้อภิเษกกับเจ้าเมืองที่มีเชื้อสายอินเดีย

ร่องรอยบริเวณเมืองเก่าแสนตุ้ม จังหวัดตราด

หนึ่ง ในบริเวณพื้นที่ที่ต่อเนื่องกับจังหวัดตราด คือ จังหวัดเกาะกง และจังหวัดกำปงสปี ประเทศกัมพูชา พบความแพร่หลายของเรื่องพระวรวงศ์เช่นกัน กล่าวคือ **ตำนานภูเขาวรวงศ์สุวรรณค์ หรือ ภูเขาคีรีรมย์ จังหวัดเกาะกง และจังหวัดกำปงสปี** ที่บริเวณจังหวัดเกาะกงซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 และมีพื้นที่ติดกับจังหวัดตราด รวมถึงจังหวัดกำปงสปีซึ่งติดกับจังหวัดเกาะกงมีตำนานภูเขาวรวงศ์สุวรรณค์ โดยเล่าเนื้อหาเป็นเรื่องพระวรวงศ์ทั้งหมด และอธิบายว่ามีรูปศิลปะรูปหนึ่งเป็นร่างสตรีขาดแค่คอ สมมติว่าเป็นนางมันทา(กาไว) ถูกประหารชีวิต รูปนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลจามก อำเภอนมสรวง จังหวัดกำปงสปี ปัจจุบันรวมอยู่ในวนอุทยานแห่งชาติคีรีรมย์ บริเวณยอดเขาที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงนั้นที่ชื่อว่าเขารวมชวาท นั้นเชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่พายุพัดเอาศีรษะของฤๅษีขาด เป็นฤๅษีที่ขโมยแก้ววิเศษของพระวรวงศ์ไปหาเล่น

บริเวณภูเขาวรวงศ์สุวรรณค์ หรือภูเขาคีรีรมย์ จังหวัดกำปงสปี ประเทศกัมพูชา

ในบริเวณภาคกลางของไทย พบเรื่องพระวรวงศ์ที่นำมาใช้อธิบายสถานที่คือ **ตำนานวัดเสาโค่น(วัดดุสิตาราม) กรุงเทพมหานคร** วัดดุสิตารามนี้ เดิมชื่อวัดเสาโค่น เพราะมีเสาโค่นโบราณปักอยู่ ส่วนตำนานเก่าแก่ที่เป็นเรื่องราว ไม่มีใครเล่าได้ อย่างไรก็ตามที่วัดนี้มีภาพนาคกันซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องสมุทรโฆษ แต่หากพิจารณาดูแล้วน่าจะ

เป็นเรื่องพระวรวงศ์มากกว่า เพราะเรื่องสมุทโฆษะกับพระวรวงศ์มีอนุภาคบางส่วนที่คล้ายกัน หากแต่เรื่องสมุทโฆษะจะเป็นเรื่องที่คนรุ่นหลังรับรู้มากกว่าเรื่องพระวรวงศ์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าภาพเขียนนี้น่าจะเป็นเรื่องพระวรวงศ์มากกว่า เพื่อใช้อธิบายเรื่องตำนานเสาประโคน เช่นเดียวกับภาคใต้ โดยคนที่ยุคสมัยที่ยังมีความรับรู้ตำนานได้สร้างภาพเขียนไว้เพื่ออธิบาย แต่ภายหลังเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องสมุทโฆษะ จึงไม่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับตำนานเสาประโคนได้

ส่วนในพื้นที่ภาคใต้ พบเรื่องพระวรวงศ์ พบที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี **ตำนานบ้านนาโคก** บ้านนาโคก ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลทุ่ง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สาเหตุที่ได้ชื่อว่าบ้านนาโคกก็เนื่องมาจากมะระหุมปะแก¹⁵ ได้สร้างเมืองที่บ้านสงขลาได้ลงเสาหลักเมืองหรือเสาประโคน ต่อมาที่แห่งนี้กลายเป็นที่นาแต่ที่เสาประโคนนี้ เมื่อ 60 ปีเศษ ยังคงมีหลักเสาประโคนอยู่โดยเป็นหลักปักไว้ และมีการขุดบ่อไว้รอบหลัก การทำนาที่เว้นไว้เฉพาะที่เสาหลักนี้ ปัจจุบันเสาหลักได้หายไป รวมทั้งคูที่ขุดไว้รอบหลักประโคน จากการที่เป็นที่ตั้งหลักเมือง หรือเสาประโคนนี้เอง จึงเรียกบ้านนี้ว่า “บ้านนาโคก” ซึ่งเมื่อรองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรื่องณรงค์ไปเก็บข้อมูลเมื่อ พ.ศ.2525 ชาวบ้านได้เล่าเรื่องพระวรวงศ์เป็นตำนานเสาประโคนนี้ด้วย นอกจากนี้ที่อำเภอดำรงวิทยานิคม อำเภอยะยา ปรากฏสถานที่สอดคล้องกับเรื่อง “พระวรวงศ์” ซึ่งชาวลุ่มแม่น้ำตาปีมักเรียกนิทานเรื่องนี้ว่า “เศรษฐีโลภกัน” และถือเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีการเล่าแบบมุขปาฐะและมีการบันทึกกันอย่างแพร่หลาย นิทานพื้นเมืองเรื่องพระวรวงศ์ ปรากฏว่าชาวสุราษฎร์ธานีรู้จักกันอย่างกว้างขวาง มีประวัติเกี่ยวกับสถานที่ในอำเภอดำรงวิทยานิคม หรืออำเภอท่าขนอน (ปากคลองยัน) อำเภอยะยา และอำเภอยะยา แต่งเป็นกาพย์ต่างๆ เช่น ยานี ฉบับ และสร้างคนางค์ผู้แต่งเป็นกวีชาว สุราษฎร์ธานีในสมัยโบราณ มี 4 เล่มสมุดไทย¹⁶ นอกจากนี้

¹⁵ “มะระหุมปะแก” เป็นคำในภาษามลายู รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรื่องณรงค์ กรุณาอธิบายไว้ว่า **มะระหุมะ** เป็นคำใช้เรียกญาติผู้ใหญ่ที่สูงสุดซึ่งล่วงลับไปแล้ว **ปะแก** เป็นชื่อคน “พ่อแก”

¹⁶ คณะกรรมการจังหวัดสุราษฎร์ธานี, จังหวัดสุราษฎร์ธานี. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อุดม. 2500) อ้างใน ประพนธ์ เรื่องณรงค์. เรื่องเดิม. หน้า 6 .

พระเทพรัตนกวี (ก. ธรรมวร) เจ้าคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ย่อเรื่อง “พระวรวงศ์” ไว้ในนิราศเขาพัง โดยกล่าวถึงตำนานสถานที่ที่ปลายคลองยัน และอำเภอไชยา ดังนี้

“ปลายคลองนี้มีประวัติคัมภีร์กล่าว	ว่ามีเจ้าเมืองใหญ่อันไพศาล
ชื่อเศรษฐีโลกันมีสินदान	รักถิ่นฐานบ้านช่องปลายคลองยัน
เศรษฐีมีธิดาชื่อคารวี	รูปทรงดั่งมายังเป็นมิ่งขวัญ
ดีกรียามารยาทฉลาดครัน	แรกรู้न्छันษาเสรีจลิตเจดปี
.....	.....
เมืองโลกันอันมีเศรษฐีใหญ่	ขึ้นอยู่ในเมืองสมมิตนามมุสสา
ราชธานีที่ไกลอยู่ไชยา	ต้องจัดหาส่วยส่งตามบงการ
ท่านโลกันบัญชาหาสิ่งของ	ขนลงกองนาวามหาศาล
ต้องไปจุดมุสสาไม่ช้าการ	ขึ้นเฝ้าท่านเจ้าฟ้าอาณานิคม” ¹⁷

ตอนท้ายหนังสือจังหวัดสุราษฎร์ธานีดังกล่าวได้อ้างว่า มีผู้เคยไปเห็นบ้านเศรษฐีโลกันอยู่ที่บ้านปลายคลองยัน อำเภอคีรีรัฐนิคม แต่บัดนี้รกร้างว่างเปล่ามีต้นหมากรากไม้แสดงว่าเป็นเมืองใหญ่มาแต่ก่อนที่ทุ่งไชยามีนาประโคนซึ่งเป็นเมืองมุสสาปรากฏจนทุกวันนี้ บางตำนานกล่าวว่า บ้านเศรษฐีโลกันอยู่ที่ฝั่งทะเลด้านจังหวัดชุมพร ระหว่างอำเภอหลังสวนและอำเภอฉวี

ภาพเรื่องพระวรวงศ์กับพระวงศ์สุริยามาศทอดพระเนตรไก่ขาวกับไก่ดำชนกัน ในบทพงศาวดารของภาคใต้

¹⁷ พระเทพรัตนกวี (เกตุ เทียบเปรียญ). นิราศวัดเขาพัง (สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์เพชรมีศรี. 2483.) หน้า 3

การนำนิทานที่นิยมขึ้นชอบ หรือที่ตนรู้จักมาใช้อธิบายที่มาของสถานที่ในท้องถิ่น ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิราพร วุฒิสฐาน¹⁸ ที่กล่าวไว้ว่า

ลักษณะที่น่าสนใจในสำนวนท้องถิ่นอีกประการหนึ่งคือ นิสยที่ชอบโยงสถานที่ในเรื่องกับสถานที่ในท้องถิ่นนั้นๆ หรือลักษณะที่ชอบโยงเหตุการณ์ในเรื่องไปอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความพยายามในการให้คำตอบกับลักษณะต่างๆ ที่เป็นอยู่และลักษณะที่พยายามโยงนิทานท้องถิ่นให้เป็นนิทานท้องถิ่นของตน

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าปรากฏการณ์การนำนิทานเรื่องพระวรวงศ์มาใช้อธิบายที่มาของสถานที่ในท้องถิ่นนั้น เป็นความพยายามในการอธิบายประวัติความเป็นมาหรือร่องรอยชุมชนของ “คนกลุ่มเก่า” ที่อพยพย้ายไป โดยมี “คนกลุ่มใหม่” ที่ย้ายเข้ามาในภายหลังที่ไม่มีความรับรู้เกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาเดิม เป็นผู้เล่าใหม่ และสร้างเรื่องใหม่ ทั้งนี้อาจเป็นความคิดที่จะนำนิทานเก่าแก่ที่ตนรับรู้มาใช้อธิบายสถานที่หรือโบราณสถานในท้องถิ่นที่ตนย้ายมาอยู่ใหม่ เพื่อสร้าง “สิทธิธรรม” ในการมาตั้งรกรากและผสมกลมกลืนกับท้องถิ่นหรือกลุ่มคนที่เคยอาศัยอยู่เดิม

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่า มีสถานภาพของเรื่อง “พระวรวงศ์” ในจังหวัดจันทบุรีที่น่าสนใจอีกมิติหนึ่ง คือ การใช้ตัวละคร “นางกาไฉ” อธิบายกำเนิดของชาติพันธุ์ “ซ่อง” อันเป็นชนกลุ่มน้อย และชนดั้งเดิมในจังหวัดจันทบุรี โดยเชื่อกันว่า นางกาไฉ เป็นบรรพบุรุษของ “ซ่อง” และสืบเนื่องมาจากเหตุดังนี้เอง จึงทำให้การตีความบทบาทของตัวละคร “นางกาไฉ” เป็นไปในทิศทางที่ดี มีทัศนคติในด้านบวก ซึ่งสวนทางกับความคิดของคนในทุกภาค ดังจะเห็นได้จากเรื่อง “พระนางกาไฉ” ดังนี้

“ตำนานเก่าแก่ส่วนใหญ่จะเน้นให้พระนางกาไฉ เป็นบุคคลที่น่าตำหนิตีเตียน ด้วยความที่พระนางเป็นสาวชาวของนั่นเอง เหมือนผู้แต่งจะมีเจตนาใส่ร้ายป้ายสีให้สาวของและชาวของทั้งหลาย ต้องถูกดูหมิ่นดูแคลนให้กลายเป็นคนที่ต่ำต้อย ให้อด้อยทางสติปัญญา ความคิด ให้กลายเป็นคนป่าคนดงที่สังคมพึงรังเกียจ”¹⁹

¹⁸ ศิราพร วุฒิสฐาน. “รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523. หน้า 149.

¹⁹ ธรรม พันธุศิริส. พระนางกาไฉ. (จันทบุรี : คนรักบ้าน , 2541.) หน้า 1.

“ผู้เขียนมิใช่ชาวของ แต่ยืนอยู่เคียงข้างกับชาวของทั้งมวล จึงขอร่วมกระบวนด้วย โดยการแต่งเรื่องพระนางกาไว ขึ้นมาใหม่ตามเค้าโครงเดิม เพื่อความยุติธรรมนั่นเอง”²⁰

กระนั้นก็ดี เมื่อมีทัศนคติในด้านบวกต่อ “นางกาไว” ดังนั้น การสร้างเรื่องของพระวรวงศ์ ฉบับใหม่ นั้นจึงเป็นไปในทางเคารพและให้เกียรติต่อตัวละครตัวนี้ รวมทั้งเมื่อ “พระนางกาไว” จะต้องรบกับพระวรวงศ์และวงศ์สุริยามาศนั้น กลับกลายเป็น วีรกรรมของพระนางกาไวและพระวรวงศ์กับวงศ์สุริยามาศ กลายเป็น “ผู้ร้าย” ที่มุ่งจะทำลายวีรสตรีพระองค์นี้ ดังความว่า

“...พระนางกาไว เป็นแม่ทัพใหญ่ บัญชาการรบรอบทุกทิศทุกทาง ตั้งมั่น ณ ปราสาทหินจันทบูร พระโอรสไวยะทัศน์ เป็นแม่ทัพรอง คุมไพร่พลออกรบอย่างหาญกล้าที่ด้านหน้าเมืองเพนียด...”²¹

“พระนางกาไวทราบข่าวการเสียสละชีวิตของพระโอรสแล้วให้เสียพระทัยมาก ครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก ถ้าสู้รบครั้งต่อไปก็จะมีแต่จะล้มตายกันมากขึ้น พระนางจึงตัดสินใจแน่วแน่ที่จะสละเมืองให้แก่ประชาชน เพื่อให้ลูกหลานของของท่านอยู่ได้เมื่อสงครามนี้สงบลง...”²²

“ไชโย ...! เมืองเพนียดเปิดแล้ว พระนางกาไวยินยอมให้เปิดเมือง เพนียดแล้ว เราลูกหลานชาวเมือง เพนียดทั้งหลายเอ๋ย ถึงเวลาหรือยัง? ที่เราจะหันมายกย่องเชิดชูวีรกรรมของพระนางกาไวกันอย่างจริงจังเสียที ถึงเวลาหรือยัง? ที่เราจะยอมรับว่าท่านคือบรรพบุรุษของทุกคน ถึงเวลาหรือ ยัง? ที่ชาวของจะได้กลายเป็นเจ้าของแผ่นดินนี้ มิใช่เป็นคนพื้นเมืองที่ต่างก็ดูหมิ่นดูแคลน ถึงเวลาหรือยัง? ที่อารยธรรมของ จะได้กลายเป็นที่ยอมรับอย่างสมศักดิ์ศรี ถึงเวลาหรือยัง? ที่พวกเราจะต้องตอบแทนบุญคุณต่อ พระนางกาไว ที่ช่วยรักษาเมือง เพนียดไว้จนทุกวันนี้”²³

²⁰ ธรรม พันธุศิริสด . เรื่องเดิม . หน้า 3.

²¹ ธรรม พันธุศิริสด . พระนางกาไว. (จันทบุรี : คนรักบ้าน , 2541.) หน้า 9.

²² เล่มเดิม. หน้า 10

²³ เล่มเดิม. หน้า 12 - 13.

“... สำหรับชาวเมืองเพนียดแล้ว พระนางกาไว ก็คือ แม่ย่ากาไว ที่เขานับถือนั่นเอง เมืองเพนียด ก็คือเมืองกาไว อันศักดิ์สิทธิ์ที่มีต้นสมอพิเภกใหญ่ เป็นตัวแทนแม่ย่ากาไว ที่เขาเคารพบูชามาช้านานตาปี เป็นที่พึ่งทางใจของคนทุกข์ยากมาโดยตลอด ใครเดือดร้อน ร้อนใจอะไร ก็จะพากันไปบนเช่นไหว้ขอให้แม่ย่ากาไวช่วยเหลือเสมอมา ใครมีโชคมีลาภก็จะไปแก้บนนำสิ่งของไปถวายบอกกล่าว บางคนศรัทธามากก็สร้างศาลแม่ย่ากาไวให้ แล้วอัญเชิญท่านไปประทับด้วย เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็นัดกันไปทำบุญส่งทุ่งให้แก่ศาลแม่ย่ากาไวปีละครั้ง ....”²⁴

ปัจจุบันนี้ที่เมืองเพนียด มีศาลที่เรียกกันว่า “ศาลแม่ย่ากาไว” อันเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในแถบนั้นอย่างมาก ในกรณีนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นวิวัฒนาการของเรื่อง “พระวรวงศ์” เพราะหากพิจารณาในเชิงประวัติแล้ว เมืองจันทบุรีน่าจะรับเรื่อง “พระวรวงศ์” นี้มาจากถิ่นอื่น ดังจะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นเอกสารเก่าหรือใหม่ในจันทบุรีก็ไม่มีการเอ่ยถึงเรื่องวรวงศ์เลย คงมีแต่เรียก “ตำนานเมืองจันทบุรีโบราณ” บ้าง “ตำนานนางกาไว ” บ้างเท่านั้น จากนั้นท่านค่อยพัฒนาเป็นตำนาน ตำนานนี้ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเมื่อมีสถานที่มาประกอบ และเมื่อมีความศักดิ์สิทธิ์ ก็จะเริ่มมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งนับว่าเป็นพัฒนาการของ “พระวรวงศ์” ที่น่าสนใจยิ่ง

เรื่องพระวรวงศ์ในภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ กับภูมิศาสตร์การเดินทาง

การนำนิทาน “พระวรวงศ์” มาใช้ในการอธิบายภูมินามนั้น ทำให้ผู้วิจัยนึกถึงนิทานเรื่อง “ตาม่องล่าย” ที่พบว่าเป็นนิทานอธิบายเหตุของจังหวัดในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือฝั่งอ่าวไทยเช่นกัน โดยที่เนื้อเรื่องกล่าวถึง การที่พ่อแม่ พี่ชายของนางยมโดยต่างพึงพอใจที่จะยกนางให้แก่ชายหนุ่มแต่ละคนจนไม่สามารถจะตัดสินใจได้ว่านางยมโดยควรจะอยู่กับใครกันแน่ และตาม่องล่ายได้ตัดสินใจฉีกเนื้อนางยมโดยออกเป็นสองซีก โยนไปในขบวนขันหมากเพื่อยุติปัญหาเรื่องดังกล่าว เนื้อของนางยมโดยที่ไปกลายเป็นแผ่นดินนั้นเป็นที่เกิดของดินแดนต่างๆ ในจังหวัดของผู้เล่า คือ ประจวบคีรีขันธ์ กับ ชลบุรี (สตูล) หากผู้เล่าเป็นชาวประจวบคีรีขันธ์ก็ว่า เนื้อของนางยมโดยที่ไปกลายเป็นแผ่นดินนั้น เป็นที่

²⁴ เล่มเดิม. หน้า 15.

เกิดของดินแดนต่างๆ ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และหากเป็นชาวสัดหีบก็ว่า เนื้อของนาง ยมโดยที่ไปกลายเป็นแผ่นดินนั้น เป็นที่เกิดของดินแดนต่างๆ ใน อำเภอสัดหีบ จังหวัด ชลบุรี ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าจะน่าจะเป็นผลจากการเดินทางติดต่อกันทางทะเลอ่าวไทยจึงทำให้รับ เรื่องราวของกันและกันมา ซึ่งเหตุผลนี้ก็น่าจะพออธิบายได้ว่าเหตุใด สุราษฎร์ธานี กรุงเทพมหานคร และจันทบุรี จึงใช้เรื่อง “พระวรวงศ์” ในการอธิบายภูมินาม

จากความแพร่หลายของนิทานพระวรวงศ์ดังกล่าวทำให้เห็นว่า เรื่องพระวรวงศ์เป็น เรื่องที่นิยมในบริเวณกลุ่มชนริมอ่าวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชายฝั่งทะเลตะวันออก และ ภาคใต้ฝั่งตะวันออก(ด้านอ่าวไทย) ความแพร่หลายดังกล่าวทำให้เห็นเส้นทางการเดินทาง ของนิทานว่านิทานเรื่องพระวรวงศ์น่าจะมีการถ่ายทอดรับส่งกันโดยการติดต่อทางเรือผ่าน การค้าหรือการเดินทางเรือทะเล เพราะจังหวัดในส่วนภาคตะวันออกและภาคใต้นั้นอยู่ใน บริเวณเส้นทางการค้าการเดินทางเรือสำเภาในอดีต นับเป็น “มรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ริมฝั่งทะเลอ่าวไทย”

แผนที่แสดงการแพร่กระจายของเรื่องพระวรวงศ์ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออก แสดงการแพร่กระจายในพื้นที่ฝั่งชายทะเลอ่าวไทย

นอกจากนิทานพระวรวงศ์ และนิทานตาม่องล่าย ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทาง ภูมิศาสตร์ ระหว่างภาคกลาง ภาคตะวันออกและภาคใต้แล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ามีวัฒนธรรม ด้านอื่นๆ ที่เชื่อมโยงต่อกันระหว่างเมืองริมอ่าวไทย ซึ่งจะช่วยเป็นประจักษ์พยานหรือ

เครื่องยืนยันให้เห็นถึงร่องรอยความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างภาคตะวันออกเฉียง ภาคกลาง และภาคใต้ อีกด้วย อาทิ ภูมินามของสถานที่ที่มีความพ้องกัน เช่น **เขาโต๊ะโมะ** พบทั้งที่จังหวัดตราด และจังหวัดนราธิวาส นอกจากนี้ยังพ้องกันเรื่องภูเขาที่มีทองซ่อนอยู่ด้วย **ภูเขาบรรทัด** พบทั้งที่จังหวัดตราด และที่ภาคใต้คือจังหวัดตรังและจังหวัดพัทลุง หรือนิทานท้องถิ่นที่มีความพ้องกัน เช่น **ตำนานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว** จังหวัดปัตตานี กับ **ตำนานเจ้าแม่เซียวโบ้เหนี่ยวเหนียว** จังหวัดตราด ที่เล่าว่าเป็นน้องสาวของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวและพลัดพรากมาอยู่ที่เมืองตราด **ตำนานโต๊ะวาลีเสกน้ำทะเลจิต** จังหวัดตราด กับ **ตำนานหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจิต** จังหวัดสงขลาและจังหวัดอื่นๆ ใกล้เคียง รวมถึงความนิยมเรื่องหนังตะลุงของภาคใต้ กับจังหวัดตราด ซึ่งในประวัติหนังตะลุงเมืองตราดยังได้บันทึกว่าพระบูรเขตคณาจารย์ (2441 - 2528) อดีตเจ้าคณะจังหวัดตราด ได้กรุณาเล่าว่าในบรรดานักแสวงโชคจากทางภาคใต้ มี นายศรีแก้ว ซึ่งเป็นครูหนังตะลุง ของจังหวัดทางภาคใต้ ได้เดินทางมาแสดงหนังตะลุงที่จังหวัดตราด นายศรีแก้วเป็นคนเก่งและมีความสามารถในด้านนี้มากแสดงหนังตะลุงจนคนนิยมทั่วไป ต่อมานายศรีแก้วได้บวชและจำพรรษา อยู่ที่วัดแหลมหิน ตำบลอ่าวใหญ่ อำเภอเมืองตราด และในที่สุดก็มรณภาพ ที่วัดแหลมหินนั้น ในขณะที่บวชอยู่นั้น ท่านเป็นพระที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาก เมื่อมรณภาพลงได้มีผู้แกะสลักไม้เป็นรูปของท่าน เพื่อเป็นที่สักการบูชาต่อไป²⁵

นอกจากนี้ยังพบความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมเมืองเพชรบุรี กับเมืองจันทบุรีและตราด อีกด้วย เช่น **ละครชาตรี** ซึ่งมีตำนานว่าละครชาตรีเมืองเพชรบุรีเรือแตกอยู่ที่อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี ภายหลังได้ตั้งรกรากและถ่ายทอดละครชาตรี²⁶ จนกลายเป็นที่นิยมแพร่หลาย ปัจจุบันเรียกว่า ละครเท่งตุ๊ก(เรียกตามเสียงกลอง)

²⁵ ฝ่ายนิเทศก์การศึกษา หนวยศึกษานิเทศก์. โบราณสถาน โบราณวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดตราด, (ตราด: สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดตราด. 2525) หน้า 57.

²⁶ ตำนานเรื่องนี้ รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจนายา ผู้อำนวยการศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณคดีท้องถิ่นและการแสดงพื้นบ้านได้กรุณาเล่าให้แก่ผู้วิจัย ผู้วิจัยใคร่ขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ตู้พระไตรปิฎกลายรดน้ำชุดจินบุญรอดสร้าง ที่พบในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี ระยอง และตราด เท่านั้น เป็นต้น

ความเชื่อมโยงสัมพันธ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องสัมพันธ์กับเส้นทางการเดินเรือ หรือเส้นทางการค้าตามชายฝั่งทะเลอ่าวนับแต่อดีตมา เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดียังพบว่านานาน้ำบริเวณอ่าวไทยมีความสำคัญนับเนื่องมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพราะทำหน้าที่เป็นทั้งเส้นทางพาณิชย์นาวีและประตูสู่ภูมิภาคนี้ เนื่องจากมีเรือสำเภามาจากเมืองจีนเพื่อค้าขายกับเมืองญวน เมืองเขมร เมืองเกาะกง เมืองตราด และหัวเมืองปักษ์ใต้ อย่างไรก็ตาม จากการขยายตัวทางการค้าต่างประเทศที่มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา ทำให้เมืองตามชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และหัวเมืองชายทะเลภาคใต้มีความสำคัญในฐานะเมืองท่าและจุดแวะพักให้เรือเข้าขนส่งสินค้า ตลอดจนจอดหลบลมรุนแรงในอ่าวไทยช่วงฤดูมรสุม เมืองบนเส้นทางการค้าต่างประเทศเหล่านี้กลายเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญมากขึ้น อย่างไรก็ดีเส้นทางการเดินเรือมีหลายเส้นทาง ดังจะยกตัวอย่างดังนี้²⁷

1. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด ตัดข้ามอ่าวไทยที่เกาะช้าง จังหวัดตราด จนมาถึงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี
2. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด เกาะกง แล้วตัดข้ามอ่าวไทยไปปากน้ำเมืองระนอง
3. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด เกาะกง แล้วตัดเข้าข้ามอ่าวไทยไปปากน้ำชุมพร เดินทางต่อไปยังบ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี²⁸

²⁷ เรื่องวิทย ลัมปนาท. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกก่อน พ.ศ.2525. (ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), หน้า 26.

²⁸ ดูรายละเอียดใน อติสร หมวกพิมาย. กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2310-2398. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531, หน้า142. หรือ สิ้นชัย กระบวนแสง

สมัยอยุธยาเป็นยุคที่การค้าทางทะเลเจริญรุ่งเรืองมาก มีการติดต่อค้าขายกับชาติต่าง ๆ ทั่วประเทศทางตะวันตกและตะวันออก เส้นทางเดินเรือสำเภาในสมัยนั้นจะออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี เมื่อถึงเมืองตราด แล้วแยกเป็นสองทาง ทางหนึ่งมุ่งสู่ประเทศแถบตะวันออก โดยเดินเรือเลียบชายฝั่งทะเลไปเขมร ญวน ไปยังจีนหรือญี่ปุ่น ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งตัดข้ามอ่าวไทยที่เกาะช้างหรือที่เกาะกงมุ่งไปทางทิศใต้ผ่านปากน้ำเมืองชุมพรหรือปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นก็อาจจะเดินทางบกตัดข้ามคาบสมุทรมลายูได้ลงสู่ทะเลอันดามัน หรือเดินเรืออ้อมคาบสมุทรมลายูออกทางช่องแคบมะละกา เพื่อติดต่อกับประเทศทางแถบตะวันตกต่อไป²⁹ สอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านด่านใหม่ ที่เกาะช้าง กล่าวว่า “พื้นที่นี้มีกัมมชาวจีนเดินทางโดยเรือสำเภาจอดพักเติมเสบียงอาหาร ให้อำมาตย์ก่อนจะเดินทางไปค้าขายที่กรุงเทพฯและสิงคโปร์ เนื่องจากสภาพพื้นที่เหมาะแก่การหลบคลื่นลมมรสุม”³⁰

หลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความสำคัญของน่านน้ำอ่าวไทย ในฐานะเส้นทางพาณิชย์นาวีและประตูสู่ภูมิภาคนี้เห็นได้จากการศึกษาเรื่อง “เครื่องเคลือบจากเรือโบราณเกาะกระดาด” ซึ่ง เพ็ญศักดิ์ จักขุจินดา ไชวิทย์ กล่าวว่า เรือสำเภาโบราณ³¹ ที่เกาะกระดาด จังหวัดตราดนี้เป็นเรือที่เดินท่องทะเลในระหว่างพุทธ

“นครศรีธรรมราชกับเส้นทางการค้าทางทะเล” รายงานการสัมมนาทางประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช หน้า 219.

²⁹ จันทบุรี. (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2538, หน้า 24 อ้างถึงใน เรื่องวิทยุ ลืมปนาท.ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกก่อนพ.ศ.2525. (ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), หน้า 26.

³⁰ คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดตราด. รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้าน ตำบล ในจังหวัดตราด. มปป., 2540 (เอกสารอัดสำเนา) หน้า 183.

³¹ ซากเรือจมโบราณลำนี้มีโครงสร้างไม้เรือ เหลืออยู่น้อยมาก เพราะจมอยู่ในแนวปะการัง น้ำลึกเพียง 5-8 ฟุต เท่านั้น ในการสำรวจและขุดค้นไม่พบตัวเรือที่เป็นรูปร่างชัดเจน พบแต่ชิ้นส่วนไม้โครงสร้างเรือที่ชำรุดซึ่งประกอบด้วยไม้เปลือกเรือสองชั้นต่อแบบขอบชนขอบหรือแบบเรียบ (Double planking by edge-joint technique) ตรึงยึดด้วยลูกประสักไม้สมอ (Terminalis sp) ซึ่งเป็นไม้พื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และแอฟริกา (สายันต์ ไพรัชญาจิตร์ “ความเคลื่อนไหวของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทย และหลักฐานการพาณิชย์นาวีสมัยกรุงศรีอยุธยา” ศิลปากร 12 (6) หน้า 55.)

ศตวรรษที่ 22 ตอนปลาย เรือลำนี้อัปปางโดยพายุ ต่อมา สายัณห์ ไพรชาญจิตร์ ได้ศึกษาเรื่อง “การกำหนดอายุเครื่องเคลือบจากเรือสำเภาโบราณเกาะกระดาด” จากการศึกษาพบว่า ค่าอายุของเครื่องเคลือบจากเรือสำเภาโบราณเกาะกระดาดอยู่ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 -2133) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153 - 2179) โดยถือค่าอายุของเครื่องเคลือบลายครามจีนสมัยพระเจ้าหัวหนี่ลี (Wan-Li, พ.ศ. 2116-2162) ซึ่งเป็นเครื่องเคลือบลายครามที่มีอายุหลังสุด³²

ข้อมูลดังกล่าวมา ทำให้มองเห็นภาพที่มีชีวิตของการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองริมชายฝั่งทะเลอ่าวไทยในอาณาจักรสยามกับนานาประเทศในอุษาคเนย์ ทั้งนี้จากโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ สันนิษฐานว่า ใช้น่านน้ำอ่าวไทยเป็นเส้นทางเดินทางไปมาหาสู่กัน โดยเฉพาะระหว่างหัวเมืองปักษ์ใต้กับหัวเมืองตะวันออกริมฝั่งอ่าวไทย เรือเหล่านี้บ้างใช้เมืองทางผ่านในการหลบลมประจำถิ่นด้วย รวมทั้งแวะเทียบท่าเรือเพื่อขายสินค้า ด้วยเหตุดังนี้จึงทำให้มีการแลกเปลี่ยนสินค้าตลอดจนถ่ายทอดรับส่งวัฒนธรรมต่างๆ ต่อกันด้วยและนี่เป็นคำตอบที่ว่าเหตุใดชาวเมืองในภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ ริมฝั่งอ่าวไทย จึงมีวัฒนธรรมบางอย่างหรือนิทานบางเรื่องที่เป็นที่นิยมคล้ายคลึงกัน ดังเช่นเรื่อง “พระวรวงศ์” ที่ได้ยกมาเสนอในครั้งนี้

บทส่งท้าย

บทความนี้พยายามชี้ให้เห็นการรับ-ส่งอิทธิพลของนิทาน โดยตั้งข้อสังเกตจากภูมิศาสตร์บริเวณที่พบความนิยมและความแพร่หลายของนิทาน จนทำให้เห็นว่าเป็นความนิยมของกลุ่มคนบริเวณรอบอ่าวไทย ตลอดจนความพ้องกันของวัฒนธรรมอื่นๆ จึงนำมาสู่ข้อสันนิษฐานถึงเส้นทางการเดินทางของนิทานพระวรวงศ์ว่าน่าจะเป็นการรับนิทานผ่านการติดต่อค้าขายทางทะเล มากกว่าการรับผ่านเส้นทางทางบก ซึ่งจะให้เห็นวัฒนธรรม

³² สายัณห์ ไพรชาญจิตร์. การกำหนดอายุเครื่องเคลือบจากเรือสำเภาโบราณเกาะกระดาด. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2523. หน้า 31.

ร่วมของคนที่อาศัยในบริเวณโดยรอบอ่าวไทย หรือ “มรดกวัฒนธรรมของกลุ่มชาวเมืองริมทะเลอ่าวไทย” ในอีกมิติหนึ่งโดยอาศัยหลักฐานจากวรรณคดีท้องถิ่น

บรรณานุกรม

คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดตราด. (2540). รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้าน ตำบล ในจังหวัดตราด., (เอกสารอัดสำเนา).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2499). “คำนำ” ปัญญาสชาดก พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.

ธรรม พันธุศิริส. พระนางกาไว. (2541). จันทบุรี: คนรักบ้าน.

นิยะดา เหล่าสุนทร. (2538). ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

_____. (2544). “มหรสพในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: อ้างอิงศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน” พินิจวรรณคดี . กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

บทละคร เรื่อง พระมะเหลเถไถ เรื่องอุณรุทธร้อยเรื่อง เรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเบ็ดสุวรรณ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ. (2514). กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

ประพนธ์ เรื่องณรงค์. (2523). พระวรวงศ์วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยราชภัฏภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร..

ฝ่ายนิเทศการศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์. (2525). โบราณสถาน โบราณวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดตราด. ตราด: สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดตราด.

พระเทพรัตนกวี (เกตุ เทียบเปรียญ). (2483). นิราศวัดเขาพัง. สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์เพชรมีศรี.

- พระมหาศรียนต์ รัตนพรหม. (2538). การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมล้านนา
ไทย เรื่อง บั้วระวงศ์หงส์อามาตย์. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
จารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เรืองวิทย์ ลีมนานา. (2545). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก
ก่อน พ.ศ.2525. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ศิราพร วิถีฐาน. (2523). รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายนต์ ไพรัชญจักร์. “ความเคลื่อนไหวของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทย และ
หลักฐานการพาณิชย์นาวีสสมัยกรุงศรีอยุธยา” ศิลปากร 12 (6):55.
- _____. (2523). การกำหนดอายุเครื่องเคลือบจากเรือสำเภาโบราณเกาะ
กระดาด. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ของภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สินชัย กระบวนแสง. (มปป). “นครศรีธรรมราชกับเส้นทางการค้าทางทะเล” รายงาน
การสัมมนาทางประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 นครศรีธรรมราช:
วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช.
- อดิสร หมวกพิมาย. (2531). กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้าง
และการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.
2310- 2398. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อุไร ดิจิจ. (2530). การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิทานเรื่อง วงษะมาต อำภอโคกปึก
จังหวัดปราจีนบุรี. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

